

УДК 003.349.007:[091.01=163.2:=161.2]"12/14"
DOI: 10.30970/sls.2017.66.2067

В'ЯЗЬ БОЛГАРСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ РУКОПИСНИХ КНИГ XIII–XV СТ.: ОЗНАКИ СПОРІДНЕНOSTI

Ігор ШПИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра історії Центральної та Східної Європи
e-mail: i-shpyk@ukr.net*

У розвідці вперше зроблено спробу порівняльного аналізу зразків кириличного декоративного письма – в'язі болгарських та українських рукописів XIII–XV ст. – з метою виявлення особливостей їх історичного розвитку, характеру й ступеня спорідненості, співвідношення різних графічних і декоративних компонентів. Автор доводить визначальну роль досягнень каліграфічного мистецтва Болгарії у формуванні так званої природної в'язі, яка в руслі “другого південнослов'янського впливу” проникла в українські рукописні книги, надовго утвердилась у них, пройшовши складний шлях стильової еволюції.

Ключові слова: в'язь, декоративне письмо, болгарські та українські кириличні рукописи, “другий південнослов'янський вплив”.

Невід'ємним атрибутом орнаментально-композиційного оформлення пізньосередньовічних кириличних рукописів була в'язь – декоративне письмо, яке зазвичай використовувалося при написанні заголовків. Назви книг та їх частин, виконані в'язю, мають вигляд однієї широкої орнаментальної смуги, заповненої літерами. При цьому деякі з них зливаються, змінюють свої обриси, масштаби та позицію, створюючи своєрідний візерунок, який через образне сприйняття не тільки пробуджує у читача естетичні й екзальтичні переживання, посилюючи усвідомлення надзвичайної важливості/сакральності тексту, а й виконує суто практичну функцію – виокремлює заголовок, полегшуючи візуальну орієнтацію¹ в суцільному тексті, не поділеному на слова й речення.

Оздоблення кириличних рукописних книг привертало увагу багатьох науковців, які досліджували усі її елементи, у тому числі в'язь. У фундаментальних працях В. Щепкіна (1967, с.40–55), А. Соболевського (1908, с.73–74), Е. Карського (1928, с.238–242) їй надано статус окремого каліграфічного письма, що існувало паралельно з уставом, півуставом та скорописом, але, на відміну від них, мало обмежену сферу вжитку, що зумовлювалось її функціональним призначенням – рубрикувати і водночас прикрашати текст. У 1904 р. В. Щепкін опублікував окрему розвідку про кириличну в'язь, в якій на підставі вивчення десятків різноманітних за походженням рукописів (південнослов'янських, волосько-молдавських та східнослов'янських) виявив, систематизував та

¹ Такі ж функції виконували й інші елементи орнаментального оздоблення рукописної книги – заставки, ініціали, кінцівки тощо.

узагальнив величезну кількість фактичних даних про цей тип письма, зокрема, розкрив його походження, стильові різновиди, техніко-композиційні особливості й орнаментальні засоби (1904, с.57–80).

В українському науковому середовищі кирилична в'язь тривалий час практично не досліджувалася. Втім, деякі досягнення у цій сфері все ж були. Так, 1922–1923 рр. Національний музей у Львові видав три випуски альбому „Прикраси рукописів Галицької України XVI ст.», що разом зі зразками заставок, ініціалів, мініатюр та інших орнаментальних елементів рукописних книг містив велику кількість заголовків, написаних в'язю. У короткій текстовій частині альбому І. Свенціцький зазначив, що всі елементи художнього оформлення рукопису, в тому числі в'язь, є цінним матеріалом для наукових досліджень. Крім того, вчений навіть принагідно провів паралелі між декором українських і болгарських рукописів XII–XVI ст., відзначив їх спорідненість, яку вважав не стільки результатом безпосередніх контактів українців з болгарами, скільки наявністю в них спільної (візантійської) мистецької основи і відповідно – логіки творчої уяви (Свенціцький та ін., 1922, вип. 1, с.1–5). У другій половині XX ст. в контексті своїх досліджень української рукописної книги в'язь неодноразово характеризував Я. Запаско (1995, с.65; 1998, с.48). З сучасних українських дослідників лише Л. Коць-Григорчук цілеспрямовано цікавилась в'язю. Вона детально проаналізувала стильові ознаки української в'язі, умови й особливості її застосування в пам'ятках станкового малярства і принагідно книжкового мистецтва.

Загалом же в'язь у всіх відношеннях (як у палеографічному, так і в мистецтвознавчому) досі залишається недостатньо вивченою. Ця прогалина особливо помітна в контексті сучасних студій над рукописно-книжковою спадщиною південно- та східнослов'янських народів. Свого часу Е. Карський зауважив, що на різних територіях та в різний час використовувалися різні технічні прийоми виконання в'язі, за якими можна приблизно визначити час появи предмета, прикрашеного в'язю (завдання археології), або ж написання рукопису (1928, с.242). Однак на цьому джерелознавча цінність в'язі аж ніяк не вичерпується. Ретельне дослідження її зразків, без сумніву, допоможе також локалізувати місце створення окремих рукописних пам'яток або ж, принаймні, дасть підстави пов'язати їх з тими чи іншими книжно-мистецькими осередками, а відтак, ще більше привідкриє таємничу завісу в давнину реальність візантійсько-слов'янського світу з його складною системою культурно-релігійних зв'язків та взаємовпливів.

В історіографії в'язь зазвичай згадують у контексті тих змін, яких зазнали східнослов'янські рукописні книги внаслідок так званого другого південнослов'янського впливу (кінець XIV–XV ст.). Але якщо інші болгарські та сербські книжно-літературні та мистецькі досягнення, які в руслі цього процесу поширювались й утверджувались на Русі (мовно-правописна реформа тирновського патріарха Євтимія, молодший півустав, балканські орнаментальні стилі, середньоболгарські переклади та списки книжних творів, нові віяння в іконописі та багато іншого) неодноразово ставали предметом порівняльно-типологічного аналізу, то в'язь випадала з поля зору дослідників. На неї або зовсім не звертали уваги, або розглядали її дуже принагідно та фрагментарно – крізь призму результатів загальних досліджень книжкового мистецтва. Внаслідок цього склалася дещо дивна ситуація, коли констатація балканського походження цього декоративного письма не підтверджувалася практичними студіями, спрямованими на зіставлення південнослов'янських зразків зі східнослов'янськими з метою виявлення ступеня художньо-стильової спорідненості, особливостей та основних етапів взаємодії на

цьому ґрунті різних творчих традицій (південно- та східнослов'янської), співвідношення між чужим і своїм, себто запозиченим та створеним самостійно тощо.

Пропонована розвідка має на меті почасти заповнити наявну прогалину. У ній зроблена одна з перших спроб різнобічного зіставлення зразків в'язі з болгарських та українських рукописів, датованих відповідно XIII–XIV ст. та XV ст. Об'єкт вивчення обраний не випадково, позаяк йдеться про порівняльний аналіз пам'яток книжкового мистецтва з двох різних окраїн Східнохристиянської цивілізації та періодів, які пов'язані між собою вже згаданим “другим південнослов'янським впливом”.

Гене́за кириличного декоративного письма не викликає дискусій. Надалі актуальним залишається добре обґрунтоване твердження В. Щепкіна про те, що в'язь зародилась у середині XI ст. у візантійських скрипторіях з грецького мінускульного письма, характерною рисою якого було використання лігатур (1904, с.67). У XI–XII ст. південні слов'яни, найбільшою мірою болгари, активно запозичували графіку цього письма, пристосовуючи її до кирилиці. Цьому в основному сприяли два чинники: неабиякий розквіт візантійського книжкового мистецтва у XI–XII ст., здобутки й новації якого завжди привертали увагу південних слов'ян (див.: Звонська, с.5; Ангелов, с.182) та поширенням у вказаний період Візантійською імперією своєї влади майже на весь Балканський півострів, у результаті чого болгарський та сербський народи були позбавлені власних держав на довгі два століття. Візантійська влада провадила політику ромеїзації південних слов'ян, одним із проявів якої було витіснення слов'янського богослужіння. Це неминуче, очевидно, призводило до інтенсивного поширення на південнослов'янських землях грецьких літургійних книг, а з ними й нових книгописних віянь (Чорній, 2008, с.82–83).

Наприкінці XII–в першій чверті XIII ст. болгарам та сербам вдалося визволитися з-під візантійського панування, відновити й утвердити свої державності, здобути церковну автокефалію і, що найважливіше, відродити повноцінне культурно-релігійне життя. Усе це стимулювало розвиток місцевих книгописних осередків, які не лише запозичували найкращі візантійські книжно-мистецькі традиції, а й творчо переосмислювали та розвивали їх. Тож не випадково саме в болгарських рукописних пам'ятках, датованих першою половиною XIII ст., з'явилися перші графічно довершені зразки кириличного декоративного письма – йдеться, насамперед, про Ватопедську грамоту, видану в 1230 р. болгарським царем Іваном Асенем II монастирю Пресвятої Богородиці (названому Ватопед) на Афоні. Підпис царя ⱮСН : ⱮⱮ : ⱮⱮⱮⱮⱮⱮ : ⱮⱮⱮⱮ виконаний простою в'яззю (див. додаток №1).

Варто зазначити, що усі збережені грамоти болгарських царів XIII–XIV ст.² містять в'язь, яка використовувалася винятково для царських підписів – ім'я і титул царя завжди вписувалися в самому низу грамоти старанно виведеними, вигадливо розташованими та сполученими між собою великими літерами (див.: Даскалова та Райкова, 2005, приложение). Ці написи є одними з найкращих взірців болгарської в'язі XIII–XIV ст. Це дає підстави припускати, що в'язь як особливий тип декоративного письма сформувалася при дворах болгарських царів. Придворним писарям потрібно було якось виокремити підпис царя, зробивши його красивим і неординарним. У пошуках рішення вони звернулися до рукописних книг, заголовки в яких з давніх-давен писалися дещо більшими літерами, аніж основний текст. Але цього виявилось недостатньо, позаяк писарям

² Збереглося вісім грамот. Три з них – Ватопедська, Дубровницька та Віргінська – датуються XIII ст., решта п'ять – Зографська, Оряховська, Рілська, Вітошська і Брошовська – XIV ст. (Даскалова та Райкова, 2005, с.7)

не завжди вдавалося компактно, а відтак, красиво розмістити слова, навіть вдаючись до скорочень, які до того ж не завжди робили напис читабельним. З огляду на це, заголовні літери почали поєднувати на зразок грецького лігатурного письма, яке й стало основою для творчої фантазії болгарських та інших південнослов'янських каліграфів. Цей висновок підтверджують також болгарські епіграфічні пам'ятки періоду Другого царства: киторський напис з села Батошево (1245–1256) та надгробний напис з Велико-Тирново (середина XIV ст.), які є дуже близькими до в'язі з болгарських царських грамот – літери тонкі й видовжені, чимало з них мають ідентичні графічні форми і, що найголовніше, в них широко використовуються лігатури (Див.: Хаджиев, Карадимитрова та Меламед, 2010, с.24, 26).

У рукописних книгах в'язь утверджувалась упродовж тривалого часу – майже двох століть. У болгарських книжкових пам'ятках XIII–XIV ст. вона трапляється нечасто. Можливо, багатьом писарям ще бракувало вміння майстерно вирисовувати красиві буквосполучення, відтак, вони писали заголовки так, як вміли – простими великими літерами, практикуючи лише звичні їм скорочення слів. Деякі каліграфи писали цим декоративним письмом лише невеликі заголовки, використовуючи мінімум технічних прийомів, не дуже складних. Ті ж, хто недооцінив свої здібності, залишили нам не зовсім вдалі спроби наслідувати красиву в'язь з грамот болгарських царів чи інших документів. Як приклад – Триодь пісна першої половини XIII ст. зі збірки Національної бібліотеки святих Кирила і Мефодія (див.: додаток №1).

В'язь у болгарських рукописних книгах демонструє послідовний розвиток від простих до складних форм. Відбувалося це в основному завдяки спадкоємності творчого досвіду, тобто, кожне наступне покоління каліграфів і художників робило свій внесок у книжково-мистецьку справу.

Як і всі інші структурні елементи рукописної кириличної книги, запозичені з візантійських кодексів, це декоративне письмо на етапі зародження цілком закономірно зазнавало "слов'янізації": технічні прийоми грецьких лігатур адаптувалися до кириличного алфавіту або за їх зразком придумувалися нові. Завдяки невичерпній творчій уяві місцевих майстрів, в'язь поволі еволюціонувала аж поки не набула художньо-стильової довершеності, створивши широкий арсенал техніко-композиційних та декоративних прийомів. У XIV–XV ст. у ній виділилися два стилі: природний і геометричний, які різнилися ступенями злиття, деформації й ущільнення літер. Перший – відзначається простою, однаковим розміром більшості буквених знаків, збереженням своїх форм та розміщенням в одному основному ярусі. Другий – значно складніший, для нього властива значна геометризація літер, ритмічна зміна їх масштабів та широке використання штабмових лігатур. Деякі дослідники виділяють ще й третій – середній – південнослов'янський стиль, який вибірково і своєрідно поєднує риси перших двох (Коць-Григорчук, 2011, с.146; Караджова, 2003, с.90)

Українська в'язь, на відміну від болгарської, з'явилася значно пізніше – щойно на зламі XIV–XV ст. У ній нема примітивних зразків, перехідних форм, характерних для болгарських пам'яток XIII–XIV ст. Її перші зразки відзначаються високим художнім рівнем, послідовним дотриманням художньо-естетичних принципів, властивих для цього типу каліграфічного письма.

В українських рукописах виявлені усі стилістичні різновиди в'язі, хоча найбільшого поширення набула природна в'язь (Коць-Григорчук, 1993, с.130), яку запозичували з рукописів, створених безпосередньо в Болгарії або болгарськими майстрами на Афоні, у Сербії, Волощині, Молдавії та на Русі. Підтвердженням цього слугують заголовки Королівського Євангелія 1401 р., що містять перші зразки в'язі, з якої згодом розвинувся

український тип цього декоративного письма. Промовистим є той факт, що Королевське Євангеліє написане церковнослов'янською мовою середньоболгарської редакції. Його переписувач Станіслав Граматик, найімовірніше, був вихідцем із Балкан. Цей кодекс він створив у селі Королеве (тепер Виноградівський район Закарпатської області) на замовлення місцевого магната Стефана Вінца (Шпик, 2006, с.14–15).

В'язь заголовків Королевського Євангелія дуже подібна до зразків цього ж декоративного письма, які містять й інші українські книжково-мистецькі пам'ятки XV ст.: Мукачівський Псалтир початку XV ст., Київське Євангеліє 1441 р., Євангеліє апрокос 1477 р., Євангеліє з Глинян 1497 р., Молитва Кирила Туровського XV ст., Євангеліє з Перемишля кінця XV–початку XVI ст. та ін. (див.: додаток №2) Насамперед спільними для них є варіанти начерків одних і тих же літер. Зіставлення заголовних літер болгарських книг XIII–XIV ст. та українських XV ст. в окремих моментах чітко показує нам тісний, спадкоємний зв'язок двох книгописних традицій, особливості їх творчої взаємодії і навіть посередницьку роль книжно-мистецьких досягнень інших країн.

У заголовках Королевського Євангелія та Мукачівського Псалтиря використовуються дві різні графічні форми літери **А**. Перша нагадує дещо трансформовану грецьку літеру **α** мінускульного письма, тільки з високою і вертикально розміщеною щоглою, яка в пізньосередньовічних рукописах, головним чином у написах в'язю, за словами Е. Карського, застосовувалась як особливий каліграфічний прийом. Петля у такій літері могла бути округлою або овальною, розташованою приблизно посередині вертикальної щогли. В окремих випадках щогла завершується невеликим потовщеним загином вліво. Такі ж накреслення цієї букви трапляються в болгарських пам'ятках XIII–XIV ст.: Ватопедській і Дубровницькій грамотах царя Івана Асена II, Апостоли другої половини XIII ст. та Євангелії кінця XIV ст., в яких щогла цієї літери також зверху потовщена і злегка закручена вправо (див.: додаток №3).

У другому випадку спостерігається більш звичне для нас накреслення літери **А**, яка наближена до її сучасного вигляду. Вона складається з двох ніжок: основної, вертикально розміщеної, до якої спереду приєднана дугою друга ніжка; між ними перекладина. Проте основною, визначальною її рисою є наявність широкого дашка, яким завершується вертикально розміщена друга ніжка. Цю графічну особливість можна вважати однією з характерних ознак тирновської каліграфії, оскільки вона часто трапляється в рукописах середньоболгарської мовно-правописної редакції, зокрема у таких розкішних книгах, як Псалтир Томича (60-ті роки XIV ст.) та Лондонське Євангеліє царя Івана-Александра (1355–1356). В заголовках українських книг така літера **А** задіяна частіше, аніж її попередньо писаний варіант: у Королевському Євангелії 1401 р., Мукачівському Псалтирі початку XV ст., Київському Євангелії 1441 р., Євангелії апрокос 1477 р. (див.: додаток №4).

В українській в'язі XV ст. заслуговують на увагу графічні форми ще двох літер – **А̇** та **Д̇**, накреслення яких у заголовках дуже подібне. Обидві літери непропорційно видовжені, з округлими петлями, що явно вказує на наслідування візантійських книгописних традицій. Втім, окремі деталі свідчать, що відбувалося це за посередництвом Болгарії та придунайських князівств, особливо Молдавії. Порівняння накреслення цих літер у болгарських рукописах XIII–XIV ст. та українських і молдавських XV ст. дає змогу виявити, на перший погляд, дрібну, але дуже важливу деталь – заокруглені голівки. Цікаво, що в болгарських рукописах, насамперед XIII ст., тенденція до зоокруглення голівок **А̇** та **Д̇** послідовно простежується. Так, непоодинокі випадки накреслення голівки зі зрізаним верхом, який заокруглюється до щогли; деколи каліграф в одному і тому

ж написі робить голівки вказаних літер округлими, напівокруглими і навіть квадратними (Мінея святкова, 70-ті роки XIV ст.). Пам'ятки української каліграфії не демонструють такої еволюції графічних форм цих літер. І ще один важливий нюанс: у болгарських рукописах обидві літери розміщені строго вертикально, а в українських – голівки нахилені вправо (див.: додатки №5,6). Це яскравий приклад запозичення досягнень болгарської каліграфії за посередництвом молдавських книжно-мистецьких (в основному монастирських) осередків. Чи не вперше ці заголовні літери з ледь нахиленими вправо маленькими голівками, правильною округлою форми, аналогічні українським зразкам, з'являються на сторінках рукописних книг молдавського походження. Саме такі графічні форми *А* та *Ѧ* характерні для почерку відомого каліграфа і художника з Нямецького монастиря Гаврила Урика, який жив і працював в часи “другого південнослов'янського впливу” і вважається одним із найвидатніших продовжувачів книжно-мистецьких традицій Тирновської школи (див.: додаток №7).

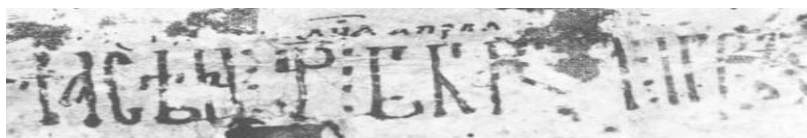
На зламі XIV–XV ст. південнослов'янські книгописці-емігранти та їх учні, що працювали у волоських і молдавських та, зрештою, й українських скрипторіях, помітно удосконалили так званий природний стиль в'язі, графічною основою якої був манірний тирновський півустав: прямий, у міру округлений та дещо загостреніший, ніж сербські різновиди півуставного письма (Щепкин, 1967, с.127). Саме цей її варіант найкраще прижився в українському книжковому мистецтві.

У XV ст. природна в'язь на теренах України продовжувала розвиватися. Як відзначає Л. Коць-Григорчук (2011, с.145), характерними її рисами стали високі та вузькі літери, накреслені вузькими та гнучкими лініями, прикрашені вигнутими листочками, які додані внизу зліва тільки до загострених частин літер.

У зразках української в'язі XV ст., як і болгарської та загалом південнослов'янської XIII–XIV ст., виділяється графічно-композиційне оформлення, декоративно-орнаментальна складова ще дуже слабо розвинена. Тогочасні українські майстри з болгарських рукописів могли запозичити небагато прийомів додаткового прикрашання заголовків: вузлики, бруньки, листочки, хвостики, вусики, а також виділення слів різними кольорами. Але й вони використовувалися вкрай рідко, напевно, щоби не утруднювати розчитування слів. З цих самих мотивів нечасто й обережно вживалися лігатури, та й ті були прості й інтуїтивно зрозумілі.

Отже, порівняльний аналіз історичного розвитку і, що найголовніше, графічних і художньо-декоративних рис болгарської й української в'язі дає підстави констатувати їх тісний спадкоємний зв'язок. Болгарське декоративне письмо зародилося більш ніж на півтора століття раніше за українське. Болгарські доброписці першими напрацювали технічні прийоми та художні принципи ущільнення й поєднання літер, врешті, перетворивши заголовок на своєрідну оздобу рукописного тексту. Так звана природна в'язь, що у XV ст. набула популярності й подальшого творчого розвитку на українських землях, значною мірою заснована на цілому комплексі досягнень каліграфічного мистецтва Болгарії, які з'явилися послідовно упродовж тривалого часу і були результатом наполегливої праці й творчої уяви багатьох поколінь майстрів. Тож не випадково саме болгарські рукописи служили головним джерелом і стимулом всезагального поширення в'язі на величезних просторах Балкан, Придунав'я, а також Західної, Південно-Західної та Північно-Східної Русі.

Додаток №1
Написи в'язю з болгарських рукописів

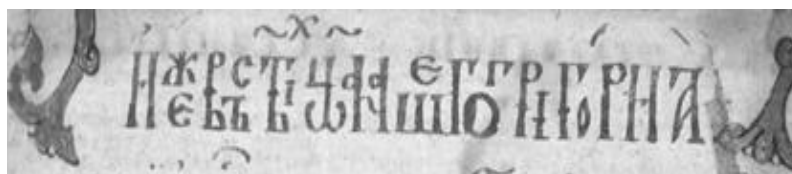
Ватопедська грамота. 1230 р.
(Даскалова та Райкова, 2005, приложение)

Дубровницька грамота. 1230 р.
(Даскалова та Райкова, 2005, приложение)

Триодь пісна. Перша половина XIII ст.
(Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий", НБКМ 203)

Збірник. Шістнадцять слів Григорія Богослова. 60-ті роки XIV ст.
(Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий", НБКМ 674).

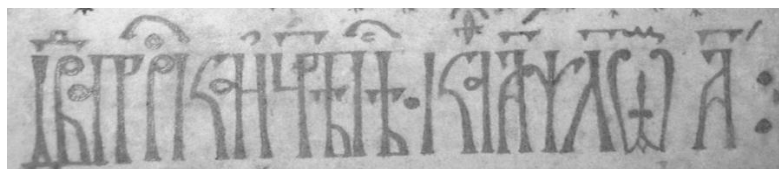
Мінея святкова. 70-ті роки XIV ст.
(Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий", НБКМ 896)

Додаток №2
Написи в'язю з українських рукописів

Королевське Євангеліє. 1401 р.

(Запаско, 1995, №59).

Мукачівський Псалтир. Початок XV ст.

(Запаско, 1995, №60)

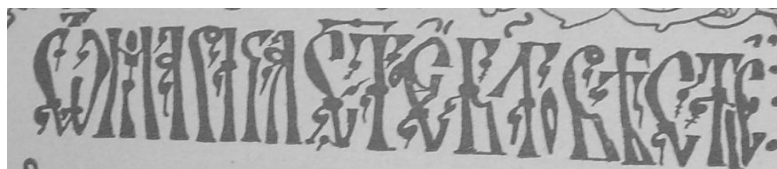
Київське Євангеліє. 1441 р.

(Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини, ІР НБУВ.
Ф. 308, прим. № 548 п)

Євангеліє апрокос. 1477 р.

(Запаско, 1995, №64)

Євангеліє з Глинян. 1497 р.

(Прикраси рукописів Галицької України, вип. 1, ч. 37)

Додаток №3

**Накреслення заголовної літери *А* (1 форма)
в болгарських та українських рукописах**

	
<p>1. Вагопедська грамота. 1230 р. (Даскалова та Райкова, 2005, приложение). 2. Дубровницька грамота. 1230 р. (Даскалова та Райкова, 2005, приложение). 3. Апостол апракос. Друга половина XIII ст. (Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий", НБКМ 882). 4, 5. Євангеліє тетр. Кінець XIV ст. (Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий", НБКМ 1139)</p>	<p>1, 2. Королевське Євангеліє. 1401 р. (Запаско, 1995, №59). 3. Євангеліє з Глинян. 1497 р. (Прикраси рукописів Галицької України, вип. 1, ч. 37).</p>

Додаток №4

**Накреслення заголовної літери *А* (2 форма)
в болгарських та українських рукописах**

	
<p>1. Минея святкова. XIV ст. (Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий", НБКМ 516) 2. Збірник. Шістнадцять слів Григорія Богослова. 60-ті роки XIV ст. (Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий", НБКМ 674). 3. Лондонське Євангеліє. 1356 р. (Ангелов и др., 1982, с.458). 4. Псалтир Томича. 60-ті роки XIV ст. (Джурова, 1982, №3).</p>	<p>1. Мукачівський Псалтир. Початок XV ст. (Запаско, 1995, №60). 2. Київське Євангеліє. 1441 р. (Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини, ІР НБУВ. Ф. 308, прим. № 548 п). 3. Євангеліє апрокос. 1477 р. (Запаско, 1995, №64) 4. Євангеліє з Перемишля. Кінець XIV–початок XV ст. (Запаско, 1995, №68).</p>

Додаток №5

Накреслення заголовної літери **Ѧ**
в болгарських та українських рукописах

 <p style="text-align: center;">1 2 3 4</p>	 <p style="text-align: center;">1 2 3 4 5</p>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Євангеліє. Початок XIV ст. (Національна бібліотека “Св. св. Кирил и Методий”, НБКМ 421). 2. Збірник. Шістнадцять слів Григорія Богослова. 60-ті роки XIV ст. (Національна бібліотека “Св. св. Кирил и Методий”, НБКМ 674). 3. Мінея святкова. 70-ті роки XIV ст. (Національна бібліотека “Св. св. Кирил и Методий”, НБКМ 896). 4. Євангеліє тетр. Кінець XIV ст. (Національна бібліотека “Св. св. Кирил и Методий”, НБКМ 1139). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Королівське Євангеліє. 1401 р. (Запаско, 1995, №59). 2. Мукачівський Псалтир. Початок XV ст. (Запаско, 1995, №60). 3. Київське Євангеліє. 1441 р. (Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини, ІР НБУВ. Ф. 308, прим. № 548 п). 4. Молитва Кирила Туровського. XV ст. (Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини, ІР НБУВ. Ф. 1, од. зб. 5357). 5. Євангеліє з Глинян. 1497 р. (Прикраси рукописів Галицької України, вип. 1, ч. 37).

Додаток №6

Накреслення заголовної літери **Ѧ**
в болгарських та українських рукописах

 <p style="text-align: center;">1 2 3 4 5</p>	 <p style="text-align: center;">1 2 3 4</p>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Дубровницька грамота. 1230 р. (Даскалова та Райкова, 2005, приложение). 2. Євангеліє. Кінець XIV ст. (Національна бібліотека “Св. св. Кирил и Методий”, НБКМ 847). 3, 4, 5. Мінея святкова. 70-ті роки XIV ст. (Національна бібліотека “Св. св. Кирил и Методий”, НБКМ 896). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Королівське Євангеліє. 1401 р. (Запаско, 1995, №59). 2. Мукачівський Псалтир. Початок XV ст. (Запаско, 1995, №60). 3. Молитва Кирила Туровського. XV ст. (Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини, ІР НБУВ. Ф. 1, од. зб. 5357). 4. Євангеліє з Глинян. 1497 р. (Прикраси рукописів Галицької України, вип. 1, ч. 37).

Додаток №7

Заголовок з Псалтиря 1436 р.
Письмо Гаврила Урика

(Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини, IP НБУВ. Ф. 301, од. зб. № 9л.)

Список посилань

- Ангелов, Д. и др., 1982. *История на България. Том 3*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Ангелов, Д., 2009. *Византийската култура*. София: Полис.
- Даскалова, А. и Райкова, М., 2005. *Грамоти на българските цари*. София: Академично издателство “Марин Дринов”.
- Джурова, А., 1982. *24 миниатюри от Томичовия псалтир*. София: Български художник.
- Запаско, Я. П., 1995. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*. Львів: Світ.
- Запаско, Я. П., 1998. *Ошатність української рукописної книги*. Львів: Фенікс.
- Звонська, Л. Л., 2016. Вплив рукописної традиції грецьких скрипторіїв на формування мінускульних шрифтів. *Studia Linguistica*, 9, с.3–11.
- Караджова, Д., 2003. Везано писмо. *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, с.90.
- Карский, Е. Ф., 1928. *Славянская кирилловская палеография*. Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Коць-Григорчук, Л., 2011. Українська в'язь. *Народознавчі зошити*, 1 (97), с.145–154.
- Коць-Григорчук, Л., 1993. Українська книжкова в'язь. *Проблеми слов'янознавства*, 45, с.130–132.
- Национална библиотека “Св. св. Кирил и Методий”*. НБКМ 203, НБКМ 421, НБКМ 509, НБКМ 516, НБКМ 674, НБКМ 847, НБКМ 882, НБКМ 896, НБКМ 1139. [online] Доступно: <http://82.147.128.134/slr/public/view> [Дата звернення 21 січня 2017]
- Свенціцький, І. та ін., 1922. *Прикраси рукописів Галицької України XVI-го віку*, 1–3. Жовква: Ex officina Monasterii O. s. Basilii Magni,
- Соболевский, А. И., 1908. *Славяно-русская палеография*. С.-Петербург: Издательство Императорского Археологического Института.
- Хаджиев, К., Карадимитрова К. и Меламед К., 2010. *Аз Писах. Българска кирилска епиграфика*. София: Национален археологически институт с музей.

Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини. ІР НБУВ. Ф. 1, од. зб. 5357; ІР НБУВ. Ф. 308, (прим. №548 п); ІР НБУВ. Ф. 301, од. зб. № 9л.; ІР НБУВ. Ф. 1, од. зб. 5357. [online] Доступно: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe [Дата звернення 21 січня 2017]

Чорній, В., 2007. *Історія Болгарії*. Львів: ПАІС.

Шпик, І., 2006. Болгарсько-українські книжково-літературні зв'язки та взаємовпливи (остання чверть XIV–перша половина XVI ст.). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*, 14, с.3–36.

Щепкин, В. Н., 1904. Вязь. *Древности. Труды Московского археологического общества*, 20 (1), с.57–80.

Щепкин, В. Н., 1967. *Русская палеография*. Москва: Наука.

Reference

Angelov, D. et al., 1982. *History of Bulgaria*. Volume 3. Sofiâ: Izdatelstvo na B"lgarskata akademiâ na naukite. (In Bulgarian)

Angelov, D., 2009. *Byzantine culture*. Sofiâ: Polis. (In Bulgarian)

Chorniy, V., 2007. *History of Bulgaria*. L'viv: PAIS. (In Ukrainian).

Daskalova, A. and Rajkova, M., 2005. *Sharters of the Bulgarian Tsars*. Sofiâ: Akademično izdatelstvo "Marin Drinov". (In Bulgarian)

Digital Library of Historical and Cultural Heritage. IR NBUV. F. 1, od. zb. 5357; IR NBUV. F. 308, (prym. №548 p); IR NBUV. F. 301, od. zb. № 9л.; IR NBUV. F. 1, od. zb. 5357. [online] Avialable at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe (In Ukrainian) [Accessed 5 January 2017]

Džurova, A., 1982. *24 miniatures of Tomić Psalter*. Sofiâ: B"lgarski hudožnik. (In Bulgarian)

Hadžiev, K., Karadimitrova K. i Melamed K., 2010. *I wrote. Bulgarian Cyrillic epigraphics*. Sofiâ: Nacionalen arheologičeski institut s muzej. (In Bulgarian)

Karadžova, D., 2003. Ornate Ligature. *Old Bulgarian literature. Encyclopedic Dictionary*. Veliko T"rnovo: Abagar, p.90. (In Bulgarian)

Karsky`j, E. F., 1928. *Slavic Cyrillic paleography*. Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR. (In Russian)

Kost'-Hryhorchuk, L., 1993. Ukrainian book Ornamental Ligature. *Problems of Slavonic Studies*, 45, pp.130–132. (In Ukrainian)

Kost'-Hryhorchuk, L., 2011. On Ukrainian Ornate Ligature Lettering. *The Ethnology Notebooks*, 1 (97), pp.145–154. (In Ukrainian)

Sobolevsky`j, A. I., 1908. *Slavic-Russian paleography*. S.-Peterburg: Izdatel'stvo Imperatorskogo Arheologičeskogo Instituta. (In Russian)

Syencicz`ky`j, I. ta in., 1922. *Decoration of Manuscripts of Galician Ukraine XVI-го віку*, 1–3. Zhovkva: Ex officina Monasterii O. s. Basilii Magni. (In Ukrainian)

The St. St. Cyril and Methodius National Library. NBKM 203, NBKM 421, NBKM 509, NBKM 516, NBKM 674, NBKM 847, NBKM 882, NBKM 896, NBKM 1139. [online] Avialable at: <http://82.147.128.134/slr/public/view> (In Bulgarian) [Accessed 5 January 2017]

Zapasko, Ya. P., 1995. *Monuments of book art. Ukrainian manuscript*. L'viv: Svit. (In Ukrainian)

Zapasko, Ya. P., 1998. *Smartness of the Ukrainian manuscript*. L'viv: Feniks. (In Ukrainian)

Zvonska, L., 2016. Influence of Manuscript Tradition of Greek Scriptoriums on the Formation of Minuscule Fonts. *Studia Linguistica*, 9, pp.3–11. (In Ukrainian)

Shpyk, I., 2006. Bulgarian-Ukrainian literary contact and mutual influences (last quarter of the XIV–first half of the XVI centuries). *Notes of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library*, 14, pp.3–36. (In Ukrainian)

Shchepkin, V. N., 1904. Ornate Ligature. *Antiquities. Works of the Moscow Archaeological Society*, 20 (1), pp.57–80. (In Russian)

Shchepkin, V. N., 1967. *Russian paleography*. Moskva: Nauka. (In Russian)

ORNATE LIGATURE OF BULGARIAN AND UKRAINIAN MANUSCRIPTS IN THE XIII – XV C.: SIGNS OF STYLISTIC AFFINITY

Igor SHPYK

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000
Chair of history Central and Eastern Europe
e-mail: i-shpyk@ukr.net*

Abstract

Background: Cyrillic decorative writing remains little explored. In historiography the ornate ligature is usually mentioned in the context of the changes in the context of the changes experienced by East Slavic manuscripts due to the so-called Second South Slavic influence (the end of the XIV–XV c.). If other Bulgarian and Serbian book and literary achievements that have spread in Rus have repeatedly become the subject of comparative and typological analysis, the ornate ligature has not got it. Thus, there was a somewhat strange situation when the statement of its Balkan origin was not confirmed by practical studios aimed at comparing the South Slavic samples with the East Slavic ones.

Purpose: The attempt to compare the samples of the Cyrillic decorative writing – the ornate ligature of Bulgarian and Ukrainian manuscripts of the XIII–XV c. aimed at identifying the features of their historical development, the nature and degree of stylistic affinity, the correlation of various graphic and decorative components has been made in this investigation for the first time.

Results: The comparative analysis of historical development and, most importantly, the analysis of graphic and artistic and decorative features of the Bulgarian and Ukrainian ornate ligature gives grounds to state their close stylistic affinity. The Bulgarian decorative writing originated more than a century and a half earlier than Ukrainian one. The Bulgarian chroniclers were the first to develop technical techniques and artistic principles of condensation and combining letters, eventually turning the title into a peculiar decor of the manuscript text. The so-called natural ornate ligature that gained popularity and further creative development in the Ukrainian lands in the XV c., is based largely on the whole complex of various achievements of calligraphic art in Bulgaria, which appeared consistently over a long period of time and were the result of persistent work and creative imagination of many generations of masters. Therefore, it is not by chance that the Bulgarian manuscripts served as the main source of distribution and affirmation of the ornate ligature in the Ukrainian literary art of the late Middle Ages.

Key words: ornate ligature, decorative writing, Bulgarian and Ukrainian Cyrillic manuscripts, “Second South Slavic influence”.